

Dalia Gedzevičienė¹*Lietuvos teisės institutas**Ankštoji g. 1A, LT-01109 Vilnius, Lietuva**E. paštas: daliagedzev@gmail.com**Moksliniai interesai: diskurso analizė, metaforų tyrimai, kognityvinė lingvistika*

Blogųjų naujienų diskursas Lietuvos sovietmečio spaudoje

Straipsnyje tiriama sovietmečio blogųjų naujienų diskurso, kurį tyrime reprezentuoja 1970–1972 m. dienraštyje „Komjaunimo tiesa“ paskelbti 193 pranešimai apie nelaimes, nusikaltimus ir socialistinės moralės pražangas, stilistika ir retorika – tekstų stiliaus, žanrų ir retorinių priemonių pasirinkimas. Nustatyta, kad to laikotarpio oficialių tekstų masyve blogosios naujienos išsiskiria kur kas žemesniu naujakalbės registru – skirtingai nei pirmųjų puslapių straipsniuose, čia beveik nėra patoso, militaristinės metaforos vartojamos tik straipsnio tekste, bet jų nematyti antraštėse. Viena pagrindinių retorinių priemonių – ironija, kuri kuriama pasitelkiant frazeologiją, žargoną, žinomas citatas, dialogus ir pan. – visa tai, kas primena kasdienę šnekamąją kalbą. Beletristikai nei publicistikai artimesnės tekstų formos (apybraižos, satyros) pasirinkimą galima traktuoti kaip vieną iš pretekstų, skaitytojo akyse pateisinusių autoriaus sumanymą rašyti kitokia kalba to meto ideologizuotos spaudos kalbos kontekste. Manytina, kad atitinkama retorika tikėtasi efektyviau įgyvendinti propagandinį šių tekstų tikslą – įteigti saugesnės, demokratiškesnės, sėkmingesnės, nei yra, ir savikritiškos šalies įvaizdį.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: sovietmetis, naujakalbė, retorika, blogosios naujienos, diskursas.

Įvadas

Sovietmečiu viešasis diskursas, kurio kaip vieną iš reikšmingiausių segmentų ir drauge sklaidos kanalų galima įvardyti spaudą, buvo privalomai persmelktas vyravusios ideologijos

---

¹ **Dalia Gedzevičienė** (buv. Černiauskaitė), Vilniaus universiteto lietuvių filologijos bakalauru ir literatūros teorijos magistro laipsnis, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto ir Vilniaus universiteto filologijos krypties daktaro laipsnis. Daug metų jos mokslinių interesų laukas buvo metaforos teorijos ir konceptualiosios metaforos raiška įvairiuose diskursuose – nuo tautosakos iki šiuolaikinės žiniasklaidos. Autorė devynerius metus dirbo būdinčiaja redaktore viename iš Lietuvos dienraščių, o pastaruosius septynerius metus – mokslo darbuotoja ir kalbos redaktore Lietuvos teisės institute. Kelerių paskutinių metų mokslinių tyrimų objektas yra tiek dabartinių medijų formuojamas, tiek sovietmečio spaudoje kurtas nusikaltusio asmens įvaizdis.

ir propagandos šablonų. Cenzūruojant tekstus, taikant jiems įvairius rašytinius ir žodinius reikalavimus ir draudimus, buvo įgyvendinama viešosios minties kontrolė. Vienas iš parankių būdų kontroliuoti ideologines situacijas ir viešojo diskurso turinį buvo tam tikros ideologizuotos kalbos, kuri tyrinėtojų dar vadinama naujakalbe arba medine kalba, su(si)-formavimas. Sintaksės, leksikos, semantikos klišės tapo retoriniais šablonais, arba privaloma forma, į kurią buvo įvelkamas ir taip ideologiškai įprasminamas turinys.

Šio straipsnio tiriamoji medžiaga rinkta iš brežnevinio arba vadinamojo sąstingio laikotarpio trejų metų (1970–1972) atkarpos dienraščio *Komjaunimo tiesa*² – iš viso tirti 193 tekstai (1970 m. – 60, 1971 m. – 64, 1972 m. – 69). Žvelgiant į tiriamojo laikotarpio spaudos kalbą matyti, kad ideologizuotos kalbos požiūriu laikraštinis diskursas nėra vientisas: bene aukščiausią ideologizuotumo laipsnį pasiekę dienraštyje paskelbti įvairūs Komunistų partijos nutarimai ir sekretorių kalbos, kreipimaisi į darbo liaudį ir pan., taip pat patoso persmelkti ir veikiau stebuklinės pasakos siužetą nei realybę primenantys pranešimai apie socializmo ir komunizmo pergales ar darbo žmonių laimėjimus. Tačiau šalia šio patetiškos propagandinės stilistikos tekstų srauto matyti ir ideologijos požiūriu neutralesnių bei gyvesne kalba parašytų straipsnių. Taigi šio darbo tiriamoji medžiaga būtent ir apsiriboja viena iš pastarųjų tekstų grupių, kurią apibendrintai, žvelgiant į pranešimų tematiką, galima įvardyti kaip viešąjį blogųjų naujienų diskursą.

Kelerių paskutinių metų straipsnio autorės tyrimų objektas buvo viešasis kriminologinis diskursas – daugeliui Lietuvos gyventojų prieinami ir žiniasklaidoje skelbiami tekstai apie nusikaltimus ir jų sukeltas problemas. Tačiau sovietmečio laikotarpiu viešasis kriminologinis diskursas buvo itin skurdus, nes informacija apie šalyje įvykdytus nusikaltimus buvo labai ribojama arba apskritai neviešinama, registruoto nusikalstamumo statistika buvo išlaptinta ir prieinama tik siauram specialistų ratui. Būtent todėl, kad sovietmečio viešajam kriminologiniam diskursui tirti yra labai menkas medžiagos kiekis, tiriamosios medžiagos ribas šįkart nutarta išplėsti iki blogųjų naujienų diskurso. Straipsnyje tiriama tik pranešimų apie mūsų šalies, Lietuvos, socialines problemas retorika, atsiribojant nuo užsienio naujienų kalbos.³

Sovietmečio blogųjų naujienų diskursą sudaro trys pagrindinės teminės tekstų grupės: 1) pranešimai apie kriminalinius nusikaltimus; 2) pranešimai apie nelaimingus atsitikimus; 3) straipsniai apie to meto socialines normas pažeidžiantį, nekonvencinį elgesį, komunistinei moralei prieštaraujantį gyvenimo būdą (girtavimas, oficialaus darbo neturėjimas, pravaikštos, spekuliacija, kyšininkavimas, naminukės gamyba, vaikų nepriežiūra, smurtas šeimoje, valkatavimas ir pan.). Pirmųjų dviejų grupių tekstų sovietmečio spaudoje itin reta, o trečioji tekstų grupė, lyginant su pirmąja ir antrąja, kur kas gausesnė. Pabrėžtina, kad skelbtinų naujienų

² *Komjaunimo tiesa* – 1940–1941 m. ir 1944–1989 m. Lietuvoje leistas dienraštis, oficialiai tuo metu įvardytas kaip Lietuvos Lenino Komunistinės Jaunimo Sąjungos Centro Komiteto organas.

³ Trečiojo *Komjaunimo tiesos* puslapio rubrika buvo skirta užsienio naujienoms. Šios buvo aiškiai poliarizuotos į dvi dalis – „gerosios“ iš Rytų bloko ir „blogosios“ – iš kapitalistinių, imperialistinių šalių. Pastarosiose, anot pranešimų, gausu kriminalinių, organizuotų ir ginkluotų nusikaltimų, siautėja gangsteriai, pardavinėjami narkotikai ir pan., o nusikalstamumas yra sisteminė ir pačios santvarkos nulemta milžiniška tos visuomenės problema, kaip opozicija jai pristatoma socialistinių, „draugiškų“ TSRS šalių situacija ir nusikaltimai ten kaip sporadiškas, retas, tik buitinio pobūdžio ir nuolat mažėjantis reiškinys.

atranką nulėmė pamatinės to meto ideologinės nuostatos. Kriminaliniai, ypač organizuoti, nusikaltimai, įvairios stambios gamybinės, darbo nelaimės, nesėkmės (pvz., Černobylio avarija) nedarė garbės sovietinės sistemos įvaizdžiui, ją diskreditavo ne tik šalies piliečių, bet, svarbiausia, neva mums priešiški nusiteikusių kapitalistinių šalių akyse, todėl informacija apie juos dažniausiai slėpta. Oficialiai buvo skelbta ir laikytasi nuomonės (maždaug iki 1984 m. Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Centro komiteto generalinio sekretoriaus (faktinio šalies vadovo) Konstantino Černenkos pranešimo⁴), kad nusikaltimai – tai vis dar pasitaikanti buržuazinės klasinės visuomenės liekana, kuri ilgainiui, socialistinei visuomenei laikantis komunistinės moralės principų, išnykus masių išnaudojimui ir skurdui, irgi turinti išnykti (Gedzevičienė 2017b: 93). Antra vertus, pranešimų apie ydingą ir tarybinio piliečio moralei prieštaraujantį elgesį, kaip minėta, skelbta kur kas gausiau, nes ši informacija turėjo kiek kitokią ideologinę vertę ir prasmę. Įvairios ydos, smulkūs nusikaltimai, kaip ir kriminaliniai nusikaltimai, taip pat buvo vertinami kaip buržuazinės epochos liekanos, tačiau, skirtingai nei didelės nelaimės, avarijos ar organizuotas nusikalstamumas, jie nemetė šešėlio visai sovietinei sistemai ir politiniam režimui, bet buvo traktuojami kaip atskirų pavienių, eilinių (ne komunistų!) žmonių silpnybės, o jų vieša „kritika turėjo atskleisti ne sovietinės santvarkos ydingumą, o jos tobulumą“ (Vaiseta 2014: 160). Tikrų ar tariamų ydų kritika sudarė viešos kolektyvinės kritikos, kritiško žvilgsnio į save, o drauge – ir tam tikros demokratijos šalyje iliuziją, nes „į komunizmą vis dar žengiama, todėl dabartinė situacija negali būti be trūkumų, reikia surasti kliuvinius ir juos taisyti“ (Ten pat: 161). Taigi matyti, kad pradinė situacija – kokią blogąją naujieną skelbti ar neskelbti ir kodėl – buvo nulemta tam tikrų režimo propagandinių nuostatų. Antra vertus, būtent blogųjų naujienų tekstai bendrame to meto spaudos kontekste yra vieni iš tų, kurie išsiskiria gyvesne ir laisvesne kalbėsena, mažiau suvaržyta kalba. Tad šio straipsnio tyrimo objektas – sovietmečio blogųjų naujienų diskurso retorinis lygmuo: šių tekstų stiliaus, žanrų ir retorinių priemonių pasirinkimas bei tokių tekstų funkcijos. Tyrimo tikslas – nustatyti, (1) kiek tiriamo diskurso kalba pakluso ideologijai ir ją atspindėjo, kokie to meto naujakalbės ir apskritai retorikos ir stilistikos bruožai jai būdingi; (2) kokie požymiai gali patvirtinti hipotetiškai straipsnio pradžioje iškelta prielaidą, kad blogųjų naujienų kalba buvo laisvesnė lyginant su likusiais tekstais ir kokie veiksniai tai galėjo lemti. Straipsnyje taikomas lingvistinės diskurso analizės metodas; nesant skaitmeninių šio laikotarpio išteklių tiriamoji medžiaga rinkta rankiniu būdu.

Pirmieji moksliniai kritiniai *lingua sovietica* tyrimai pasirodė XX amžiaus devintajame dešimtmetyje ir tęsiasi iki šių dienų. Tyrinėtojai nurodo šiuos naujakalbės bruožus:

- 1) monovalentingumas ir laisva semantika – kai tekste tampa svarbios ne žodžių reikšmės, o vėrtės, kai aktualizuojama su tuo žodžiu nekvestionuojamai susijusi neigiama ar teigiama konotacija;

---

⁴ Netrukus po K. Černenkos pranešimo ir Lietuvoje pradėta plėtoti pagrindinė tos kalbos mintis, kad ir išnykus pagrindinei nusikaltimų priežastčiai – masių išnaudojimui ir skurdui, kurie buvo vertinti kaip buržuazinės epochos reiškiniai, nusikaltimai neišnyko – tad „būtų neteisinga chuliganizmo, veltėdžiavimo, spekuliacijos, socialistinio turto grobimų, kyšininkavimo, gobšumo egzistavimą mūsųose laikyti tik „praities atgyvenomis“ žmonių sąmonėje ir elgesyje. Daugelio šių „skaudulių“ priežasčių reikia ieškoti ir šiandieninėje praktikoje“ (Kuklianskis, Bieliūnas 1984: 28).

- 2) pragmatinių ir ritualinių elementų sintezė – tai prielaidos, kad tam tikroje situacijoje galima sakyti tik taip ir jokių būdu ne kitaip, realizacija;
- 3) magijos elementas – tai kalbėjimas apie pageidaujama padėtį taip, lyg ji iš tikrųjų būtų reali;
- 4) arbitralumas – tam tikri žodžiai, formulės vieną dieną partinės propagandos gali būti įvestos į vartoseną, o kitą kartą, reikalui esant – jau „išvestos“ arba pakeistos kitomis (Głowiński 1990: 8–9);
- 5) kai konstatuojamąją, arba referencinę, kalbos funkciją užgožia steigiančioji (angl. *performative*) dimensija ir skatinamoji funkcija, kai pasakojimą ir aprašymą išstumia komanda ir raginimas (Thom 1989: 99; Yurchak 2013: 18–24).

Dauguma tyrinėtojų atkreipia dėmesį į naujakalbės nevientisumą tiek laiko – istorinės evoliucijos – prasme, tiek akcentuoja keletą naujakalbės atmainų, arba substilių, koegzistavimą tuo pat metu, pavyzdžiui, Michał Głowiński lenkiškos medžiagos pagrindu išskiria tris naujakalbės atmainas: persvazinę-propagandinę, biurokratinę ir kičinę-liaudinę (pastarąją bandyta kalbėti apie dalykus, kurie tiesiogiai nėra susiję su politika, šiai atmainai būdingas estetizmas, ji taip pat kaip ir kitos atmainos buvo viena iš propagandos formų) (1990: 28–29). Françoise Thom išskyrė dvi – ceremoninės naujakalbės ir pseudonaturālios kalbos – atmainas. Pastarąją rašyti išgalvoti, melagingi pranešimai, siekiant atitraukti žmonių dėmesį nuo realių problemų, protestų ir pan. Natūralios kalbos imitacija naudotasi kaip itin efektyvia slapta retorine priemone (1989: 65–73). Pastarąjį dešimtmetį išleista keletas straipsnių rinkinių, aprėpiančių naujakalbių įvairovę geografinė prasme – nagrinėjančių tiek Rytų blokui priklausiusių socialistinių šalių *lingua sovietica* (*The Vernaculars of Communism* 2015), tiek totalitarinius ir autoritarinius diskursus kaip globalinį fenomeną nuo Europos iki Azijos (*Totalitarian and Authoritarian Discourses* 2014).

Šio straipsnio kontekste aktualiausi atrodo sovietinės spaudos tyrimai. Diachroninę *Pravdos* (1920–1950) vedamųjų straipsnių retorikos analizę atliko Ludmila Pöppel, jos tyrimas iš esmės fiksuoja naujakalbės evoliuciją – kaip ekspresyvi retorika, gausi šiurkštumą, griežtumą, mirtį, destrukciją ir kraujo praliejimą žyminčių epitetų ir metaforų, palaipsniui tampa nuobodū, lėkšta, pasikartojanti ir ritualizuota (2007). Rūta Petrauskaitė, tyrusi sovietinės *Kauno dienos* antraštes, kaip vieną esminių šio diskurso ypatumų išskyrė patosą – pakylėtą, emocionalų stilių, kai antraštės skamba kaip šūkiei, o dažniausios šių tekstų retorikos priemonės – kovos metaforos, eufemizmai, hiperbolės, abstraktų personifikacijos (2014: 235–257).

Šiuo straipsniu siekiama prisidėti prie kol kas negausių lietuviškos sovietinės naujakalbės tyrimų.

Būdingieji blogųjų naujienų stiliai, žanrai ir retorinės priemonės

Žvelgiant iš dabarties blogųjų naujienų diskurso adresato pozicijos bene labiausiai neįprasta sovietmečio tekstų ypatybė atrodo jų beletrizacija, t. y. kai publicistinio stiliaus tekstai itin priartėja prie kito funkcinio stiliaus – meninio – tekstų. Iš trejų metų laikotarpio tiriamosios medžiagos nustatyta tik nedidelė dalis neutralaus tono informacinių praneši-

mų – žinučių (dažniausiai apie nelaimingus atsitikimus⁵), kita dalis žinučių – su tam tikra ironijos gaidele, o dar kita dalis šios tematikos straipsnių apskritai labiau primena grožinę literatūrą nei publicistiką: kai norima pranešti apie nelaimes, nesutarimus, girtavimą, vaikų ir senų tėvų nepriežiūrą, kuriamos vadinamosios laikraštinės apybraižos, kai apie kriminalinį įvykį – detektyvinės apybraižos, o kai pasakojama apie asmenų ydas ir visuomenėje tų ydų sukeltus nepageidaujamus reiškinius, paprastai pasirenkama satyrinių žanrų forma – feljetonai, humoreskos ir pan. Tam tikra dalis blogųjų naujienų diskurso tekstų žvelgiant į jų žanrus įvardijama kaip *kita* – tai keletas reportažų (iš kolonijų, specialiųjų mokyklų), skaitytojų skundai, laiškai, teisėsaugos pareigūnų pasamprotavimai nusikalstamumo tema su gana lakoniškais pavyzdžiais, nuomonės ir kt. 1970–1972 m. *Komjaunimo tiesos* blogųjų naujienų diskurso žanrinė priklausomybė matyti 1 lentelėje.

1 lentelė. 1970–1972 m. *Komjaunimo tiesos* blogųjų naujienų diskurso žanrų grupės

Apybraižos	Žinutės	Satūros	Kita	Iš viso
72 (iš jų laikraštinės – 43, detektyvinės – 29)	55 (iš jų neutralaus tono – 33, ironizuojančios – 22)	35	31	193
37,3 %	28,5 %	18,1 %	16,1 %	100 %

Apskritai net ir trumpi informaciniai pranešimai apie tam tikrą įvykį ar darbštų komjaunolį sovietmečio spaudoje, žvelgiant tiek į gerųjų, tiek į blogųjų naujienų diskursus, nelikdavo be vertinimo iš ideologinės perspektyvos. Vis dėlto nagrinėjamos žinutės apie nelaimingus atsitikimus – veikiausiai dėl paties įvykio pobūdžio – buvo apsiribojama tik bendražmogiškais moraliniais perspėjimais ar apgailestavimais, pavyzdžiui, pranešant apie du jaunos nuskendusius vyrus priduriama, kad „galimas daiktas, tragedija neįvyktų, jei jie būtų buvę blaivūs.“ (1970 06 24). Pabrėžtina, kad tokių ideologiškai neutralių žinučių, kurių pagrindinis tikslas yra informuoti ir kurių kalba bemaž neturi naujakalbei būdingų bruožų, tiriamuoju laikotarpiu yra nedaug (33, arba 17 proc.), dauguma tekstų yra beletrizuoti ir jų santykis su naujakalbe yra kiek kitoks.

Vienas jau minėtas pagal kompoziciją ir retoriką labiau meniniam stiliui nei publicistikai priskirtinas žanras, sovietmečio spaudoje pasitelkiamas pranešant apie sunkesnius nusikaltimus (nužudymus, plėšimus, prievartavimus ir pan.), yra detektyvinės apybraižos. Jose kuriama intriga, pasakojama, kaip pareigūnai atskleidžia ir tiria nusikaltimą. Tai iš laiko perspektyvos atkurtos, iš tam tikrų detalių, informacijos nuotrupų sudėliotos ir gerokai beletrizuotos istorijos. Pirmiausia būtent taip rašyti vertė ir objektyvūs veiksniai – žurnalistai apie įvykdytą nusikaltimą neretai sužinodavo tik teismo salėje, tad visą nusikaltimo įvykdymo ir išaiškinimo eigą tekdavo atkurti iš teisme nugirstų duomenų, tam tikros milicijos pareigūnų pateiktos informacijos ir, svarbiausia, – pasitelkus savo literatūrinę išmonę. Vienas iš tokių tekstų kompozicijos bruožų – akivaizdžiai straipsnio autoriaus sukurti dialogai tarp

⁵ Tai pranešimai apie gaisrus, skendimus, nelaimingus atsitikimus darbe, kai žūsta ar sužalojami žmonės susprogdus po karo likusiems sprogmenims ir pan.

nusikaltimo bendrų, tarp nusikaltusiųjų ir aukų bei pareigūnų, tarp pareigūnų, narpliojančių detektyvą, ir pan. Šie dialogai gerokai pagyvina tekstus, juose pasigirsta kasdienės, neoficialios kalbos intonacijų, žargono, įvairių vaizdingų posakių, parafrazių ir pan.

– Pilstome iš tuščio į kiaurą, draugai. Buvo tūkstančiai ar nebuvo, sužinosime, kai vagi pagausime. (1972 02 09).

– Išgirdau merginos riksmą „gelbėkit!“ ir pamačiau, kaip ją partrenkė ant žemės, pradėjo mušti, plėšti rūbus... <...> Tada pasakiau draugui: „Sprukim iš čia, kol ne vėlu.“ <...> Ko jūs prie manęs kimbat?.. Jie kalti, jie dabar ir sėdi, o aš buvau tik liudininkas! (1972 04 19).

– Duok išgerti!

– Pirma panosę nusišluostyk...

– Ach šitaip?! (1972 07 25).⁶

Sovietmečiu dominuojančioje propagandinėje apybraižoje „buvo leista minimaliai reikštis subjektyviajam pradui parenkant ir nušviečiant faktus, <...> kur kas svarbiau buvo socialinis pamatas ir dominuojanti ideologija“ (Marcinkevičienė 2008: 157). Tokiai apybraižos sampratai ir jos taisyklėms neabejotinai turėjusios paklusti ir čia nagrinėjamos blogųjų naujienų – tiek laikraštinių, tiek detektyvinės – apybraižos. Maždaug du pirmieji trečdaliai jų teksto buvo parašyti gyvesne kalba (imituojant dialogus, taip pat siekiant sudominti skaitytoją ir sukurti intrigą įvykiai atpasakojami ne nuosekliai chronologiškai, bet iš skirtingų siužeto vietų ir pan.). Manytina, kad tiriamų tekstų beletrizacija, tam tikro žanro pasirinkimas atitinkamam turiniui perteikti buvo vienas iš pretekstų, skaitytojo akyse pateisinusių autoriaus pasirinkimą rašyti *kitokia* – gyvesne ir vaizdingesne – kalba to meto ideologizuotos kalbos kontekste ir drauge padėjusių išvengti tiesmukos propagandos. Vis dėlto tam tikra dalis teksto, dažniausiai – paskutinės pastraipos, įprastai buvo būtinoji duoklė ideologijai, labiau primenanti ištrauką iš partinio susirinkimo ar draugiško teismo protokolo nei dienraščio straipsnį, tokią teksto dalį sąlygiškai galima pavadinti moralu. Moralizuojant neretai pasitelkiamos patetiškos militaristinės metaforos – kovojama su nusikalstamumu, girtuokliavimu, veltėdžiavimu, vagystėmis ir t. t.

Kova su nepilnamečių girtavimu – visų mūsų rūpestis. Tuo pačiu kovojame už mūsų vaikų ateitį <...>. (1972 07 25).

Tereikia prisiminti, kad antialkoholinis „frontas“ lengvai pralaužiamas dėl medicinos ir administracinio įstatyminio pobūdžio priemonių susiskaidymo. <...> Išėitis – didelė ir nuosekli visuomenės kova su alkoholizmu. (1972 08 08).

Vis dėlto buvo galimybė išvengti ir šios atviro moralizavimo dalies – renkantis kurį nors iš satyrinių žanrų ir kaip vieną pagrindinių retorinių priemonių naudojant ironiją sovietinės

⁶ Kad dauguma šių dialogų nėra autentiški, o autorių sukurti, esama tam tikrų užuominų ir pačiuose tekstuose, pvz.: „Na, vyre, šį kartą išsisukai. Galima sakyti, kad pačiam pasisekė. Bet žiūrėk!... – ir nedviprasmiškai grasina pirštu. Gal toks, o gal labai panašus pokalbis buvo po to, kai atitinkamam milicijos dokumente atsirado lakoniškas įrašas <...>.“ (1972 09 13) (pabraukta autorės – D. G.).

moralės, o drauge ir ideologijos principai diegti kur kas įtaigiau ir veiksmingiau. Pasirinkta žanro forma paprastai išlaikyta nuo teksto pradžios iki pabaigos, tad neliko būtinybės teksto pabaigoje apibendrinant pereiti iš laisvesnės kalbėsenos į naujakalbės plotmę.⁷

Satyriniai kūriniai gali būti tiek grožiniai, tiek publicistiniai; sovietinėje spaudoje spausdinti ir straipsnyje tiriami feljetonai ir humoreskos griežtai nepriskirtini kuriam nors vienam iš šių dviejų minėtų stilių – kadangi kai kurie tekstai yra gana aukšto meninio lygio, šmaikštūs, kandūs, vaizdingi, bet aprašo ir kritikuoja konkrečius tuo metu gyvenusius žmones, veikusias įstaigas, šiame straipsnyje traktuojami kaip tarpinė kategorija tarp publicistikos ir beletristikos.⁸ Trumpi pranešimai, kuriuose tam tikrose teksto vietose ironizuojama, šiame straipsnyje priskiriami ne prie satyrinių žanrų, o atskiram žinučių pogrupiui (žr. 1 lentelę).

Kaip jau minėta, nuolatinėse *Komjaunimo tiesos* rubrikose „Feljetonas“, „Humoreska“ ir kt. buvo skelbiami satyriniai tekstai, kuriais kritikuojamos įvairios žmonių ydos, daugiausia – girtuokliavimas, sukėlusios visuomenėje nepageidaujamų padarinių. Anot Tomo Vaisetos, „sovietinis režimas vertino viešo pažeminimo galią. Nuo lokalių gamyklų laikraščių iki respublikinių žurnalų ir laikraščių skaitytojais rasdavo satyros rubriką, skirtą įvairaus plauko nusidėjėliams“ (2014: 159). Dažniausiai satyriniuose kūriniuose naudojama retorinė priemonė buvo ironija. Ironijos taikiny s pirmiausia buvo pagrindinis satyros subjektas – „nusidėjėlis“ arba kritikuotinos situacijos, įvykiai. Ironija šiuose tekstuose traktuojama kaip toks žodžio pavartojimas, kai pasitelkiama kita ar net priešinga pasakytajai žodžio reikšmė ir sukuriama kita, ne pažodinė, pasakymo prasmė (Gedzevičienė 2017a: 14). Ironija gali būti reiškiamą daugybe formų. Anot Reginos Koženiauskienės, ironija dažniausiai yra tropas kitame trope, t. y. ji gali būti reiškiamą metafora (pati ironija kartais įvardijama kaip atvirkštinė metafora), hiperbole, litote, antonomazija, epitetais, daug ironizavimo galimybių teikia ir frazeologija (2001: 245–248), pvz., ironiškos metaforos (aptariamąs retorinės priemonės pabrauktos – D. G.): „Vadinasi, įstatymą reikia apeiti. Štai šitam „apėjimui“ ir davė Alinskas Arvydui-Jonui 6 tūkstančius rublių“ (1972 02 02); „Paprastai tokius „paukštėlius“ jie per dieną dvi suranda“ (1972 02 02); ironiški epitetai: „Paėmę šautuvą, Jefremovas, Sližauskas ir Tamoševičius visų pirma nusprendė atsiskaityti su savo „karštai mylima“ septintąją vidurine mokykla“ (1972 02 13); ironiška antonomazija: „Tačiau chuliganizmas lieka chuliganizmu – „Otelą“ nuvedė į miliciją“ (1971 02 09); įvairūs sustabarėję žodžių junginiai: „Aleksandri Kortousovui dirbti be „poilsio“ kantrybės užteko tik savaitei, o po poros mėnesių visai išėjo į „užtarnautą poilsį“... kolonijoje“ (1972 05 17); žargonas: „Ivanas Mikulevičius visam mėnesiui biuletėnį „susikombinavo““ (1972 05 17); „Atvažiavo Aleksandras į mirusį brolių pasižiūrėti, bet kaip svečias, „ant gatavo““ (1971 06 16); frazeologija (kuri neretai atnaujinama, perkuriama pagal situaciją): „Jonas Budrauskas <...> nenorėdamas klausytis autoinspektoriaus „pamokymų“, stabdomas net nemirktelėjo –

⁷ Įdomu tai, kad 1972 m. liepos 27 d. numeryje pasirodė humoreska „Siaurame ratelyje“, kurioje atvirai ironizuojama kovos su girtavimu tema – šaipomasi tiek iš veidmainių „kovotojų“, tiek iš pakilios, bet visiškai tuščios kovos retorikos.

⁸ Publicistikos tyrinėtoja Audronė Bitinienė tiek apybraižą, tiek satyrinius žanrus, pirmiausia pamfletą, įvardija kaip ekspresyvosios (meninės) publicistikos žanrus ir vertina juos kaip dviejų funkcinių stilių sąveikos rezultata (2012: 96).

nurūko, kiek jo „Moskvičiaus“ „kojos neša“ <...> mat buvo girtas“ (1972 06 07); ironiškai skamba ir įvairių citatų, žinomų literatūros kūrinių pavadinimų parafrazės: „Revizorius“ iš Palangos“ (1972 02 06), „Pramuštalvių blizgesys ir skurdas“ (1972 04 11). Tam tikrame kontekste ironiškai suprantami ir tiesiogine reikšme pavartoti žodžiai (ne tropai) – kai kontekstinė ironiška reikšmė tampa atvirkštinė, priešinga tiesioginei reikšmei: „Nuostolių suma pašoko daugiau kaip 30 tūkstančių rublių. „Pažanga“, kaip matome, akivaizdi“ (1970 09 20); „– Tai gerai, – sakau, – kur traukiam? – Degtinės pirkti! – atsiliepė „vyrai“ (1971 06 05).

Taigi ironija yra vyraujanti retorinė priemonė satyrinių žanrų tekstuose, o apybraižose dominuoja metafora. Žvelgiant į metaforų visumą išryškėja keletas conceptualiųjų metaforinių paradigimų: tinkamas, nustatytų bendruomenės normų neperžengiantis gyvenimo būdas metaforiškai įsivaizduojamas kaip ėjimas tiesiu keliu, o štai destruktivus, nusikalstamas elgesys, kenkiantis pačiam asmeniui ar bendruomenei, matomas kaip išslydimas, išklydimas iš tiesaus kelio, kreivojimas, klimpimas arba smukimas žemyn, pvz.:

Paauglys, pajutęs, jog jo niekam nereikia, visiškai išklydo iš kelio. (1970 07 26).

Vidmantas Didžiariekis nepastebėjo, <...> koku slidžiu keliu pasuko komjaunuolis ir darbo draugas. (1971 01 05).

Gimsta kitokia [draugystė], padedanti žmogui slysti nusikaltimo keliu. (1972 08 05).

Tėvų žodžiai jo nebeveikia, jis vėl klampoja purvinu keliu. (1972 09 05).

Išėisi į laisvę ir nepajusi, kaip vėl slysti žemyn. (1970 06 20).

Šie metaforiniai pasakymai atrodo vaizdingi ir gyvi, tačiau tokias metaforas atsveria dažname straipsnyje randama *kovos* metafora, iš esmės esanti sovietinės retorikos emblema – buvo kovojama ir laimimos pergalės darbo, sporto, kultūros frontuose, neaplenkė ši kova ir žmogaus elgesio bei tam tikrų jo silpnybių. Kad „daug bendražmogiškų ydų, kaip vagystė ar tinginystė, galėjo būti paversti ideologiniais konstruktais ir kritikuojami kaip buržuazinio gyvenimo liekanos“ (Vaiseta 2014: 161), patvirtina ir konkrečios tiriamų tekstų citatos: „Visi ir visur kovoja su girtavimu – sunkia praeities atgyvena žmonių sąmonėje“ (1972 07 27). Į beletrizuotą, vaizdingą stilių militaristinės metaforos sugrąžina naujakalbės intonacijas: kovojama su viskuo, kas bent kiek nukrypsta nuo sovietinės moralės ir ko ištakos neva glūdi ankstesnėje buržuazinėje santvarkoje – nuo kriminalinių nusikaltimų iki parazitiškai gyvenančių asmenų (taip buvo įvardijami žmonės, bent mėnesį nedirbantys oficialaus darbo):

Jis aršus alkoholio priešas. (1970 06 06).

Tęsiasi visasajunginis kovos su autoavarijomis keliuose ir miestų gatvėse mėnuo. Jeigu norime, kad jis iš tiesų būtų kovingas, turime atsakingiau į tai žiūrėti visi. (1972 05 21).

Šiuo metu mūsų bendras kovos frontas turi būti nukreiptas prieš girtavimą. (1971 01 07).

Daugelis faktų rodo, kad Kauno mieste dar nepakankamai <...> griežtai kovojama su parazitiškai gyvenančiais asmenimis. (1972 05 05).

Jokia žemutinė organizacija neturi kovos su darbo drausmės pažeidėjais priemonių. <...> Kovą su pažeidėjais komjaunuoliai užkrovė ant administracijos pečių. (1970 08 26).

Vis dėlto reikšminga tai, kad kovos metaforos, viena iš sovietmečio medinės kalbos žymių, nepalietė šio diskurso antraščių – čia nėra su kažkuo kovojama ir giriamasi pergalėmis, skirtingai nei pirmojo puslapio antraštėse.

Esminis gerųjų ir blogųjų naujienų diskursų retorikos skirtumas yra patosas – išpūstas, pakylėtas ir emocionalus stilius, kartais netgi laikomas totalitarizmo ir naujakalbės lakmuso popierėliu (Dimitrova 1993: 140), kuris tiriamųjų tekstų antraštėms beveik nebūdingas, tačiau itin įsitvirtinęs pirmuosiuose spaudos puslapiuose. Palyginimui pateiksime 1972 m. tik viename numeryje (spalio 21 d.) išspausdintas pakilias antraštes ir blogųjų naujienų antraščių pavyzdžių iš tų paties metų vasario–birželio numerių⁹:

Ruošti aukštos kvalifikacijos, idėjiškai brandžius specialistus; Aukštoji mokykla ir komunizmo statybos pavyzdžiai; Įkvepiantis socializmo pavyzdys; Komunistiškai auklėti studentai; „Didelė Altajaus žemdirbių darbo pergalė“ *versus* „Ugnies ranka nesugriebsi“; Viskas prasidėjo nuo paršiuko; Lobis žaliame bidone; Tėvo pėdomis; Gėlės ir šūviai; Gitaristai ir vaikų kambarys; Ar tai tik klaida; Prisidengus draugystės skraiste; Archyvų paslaptis; Girtuokliams nuolaidžiauti nevalia; Nelaimė ateina nekviesta; Kas virino? ir pan.

Anot Rūtos Petrauskaitės, nesvarbu, kad oficialieji Sovietų Sąjungos tekstai ir kalbos buvo įvairių tipų ir žanrų, visi jie buvo panašūs, paliesti medinės kalbos sindromo (2014: 239). Tęsiant tyrinėtojos pasiūlytą medicininės metaforos paradigimą, derėtų pridurti, kad žvelgiant į sovietmečio spaudos straipsnių retoriką išryškėja tam tikros teminės sritys, kurioms būdingas kur kas lengvesnis minėto sindromo raiškos lygis, jam ir galėtų būti priskirtas sovietmečio blogųjų naujienų diskursas.

Blogųjų naujienų funkcijos

Hipotetiškai galima spėti, kad kritinės satyros ir detektyvinės apybraižos sulaukdavo gerokai didesnio skaitytojų susidomėjimo nei pirmuosiuose puslapiuose spausdinamos Komunistų partijos sekretorių kalbos, viena vertus, dėl to, kad iš jų buvo galima sužinoti ir pamatyti bent mažą dalį realiosios, o ne oficialiai deklaruojamos ir vis dar kuriamos tikrovės vaizdą, antra vertus, manytina, šie tekstai skaitytojui galėjo atrodyti patrauklesni dėl juose vartotos kasdieniškesnės, mažiau formulinių propagandinių pasakymų prisotintos ir todėl jiems artimesnės kalbos. Suprantama, kad tik skaitomi tekstai galėjo atlikti ir tam tikras adresanto sumanytas funkcijas. Ypač adresanto intencija paveikti tiek skaitytoją, tiek straipsnio subjektą ryški satyriniuose tekstuose.

Iš tekstų retorikos ir stilistikos matyti, kad pagrindinė jų funkcija buvusi ne informacinė, bet (1) vertinamoji, moralizuojamoji (siekis faktus įvertinti iš dominuojančios sovietinės ideologijos ir moralės pozicijų, įvardyti nusikaltimo, nelaimės ar ydos priežastis, ieškoti sprendimo, kad tai nesikartotų) ir (2) prevencinė, arba didaktinė (įspėti, perspėti, kokia

⁹ Blogųjų naujienų antraščių pavyzdžiams pririnkti ilgesnio laikotarpio dėl objektyvių priežasčių: per mėnesį buvo išspausdinami tik du trys straipsniai apie negeroves ar nusikaltimus šalyje.

bausmė laukia nusižengusiųjų, nurodyti, kaip turi būti perauklėjami prasižengėliai ir pan.). Kalbant apie satyrinius tekstus galima įvardyti ir dar vieną šių straipsnių funkciją – (3) baudžiamąją, kai prasižengėlis, šalia jam paskirtos oficialios bausmės, dar papildomai nubaudžiamas viešai iš jo pasijuokiant ir tokiu būdu pažeminant visuomenės akyse.

Įvardytos trys funkcijos matyti skaitant ir tiriant konkrečius tekstus, apsiribojant vieno teksto lygmeniu, tačiau į sovietmečio blogųjų naujienų diskursą žvelgiant apibendrintai iš laiko ir ideologinio konteksto perspektyvų išryškėja propagandinis nagrinėjamo diskurso tikslas – sudaryti saugesnės, demokratiškesnės, sėkmingesnės, nei yra, ir savikritiškos šalies įvaizdį. Visų pirma tai liudija daryta griežta skelbtinų naujienų atranka, būdas, kaip buvo aiškinamos nusikaltimų ir ydų priežastys, kodėl buvo pasirenkamas satyrinis teksto žanras ir pan. Manytina, kad būtent siekis įteigti minėtą šalies ir režimo įvaizdį ir tai padaryti kuo efektyviau lėmė šiame straipsnyje aptartų žanrų, atitinkamų retorinių priemonių ir drauge žemesnio naujakalbės registro pasirinkimą. Taigi sovietmečio spaudos blogųjų naujienų diskurso gyvesnę kalbą, polinkį iš pirmo žvilgsnio su politika nesusijusias situacijas beletrizuoti, šaržuoti iš esmės patvirtina egzistavus tiek M. Głowinskio, tiek F. Thom jau nurodytą estetizuotą kičinę-liaudinę, arba pseudonatūralios kalbos, naujakalbės atmainą, kuria propagandiniais tikslais naudotasi kaip efektyvia retorine priemone.

Išvados

Dauguma *Komjaunimo tiesoje* 1970–1972 m. publikuotų blogųjų naujienų diskurso pranešimų yra beletrizuoti – kur kas dažniau nei neutralios žinutės forma pasirenkami tarpiniai publicistinio ir meninio stiliaus žanrai – apybraiža (37 proc.) ir satyra (18 proc.), o beveik pusėje žinučių neutralų toną neretai keičia ironizavimas. Žvelgiant į retorinių priemonių pasirinkimą, matyti, kad satyriniuose žanruose dominuoja ironija, o apybraižose ir kitokio pobūdžio tekstuose – metafora. Militaristinės metaforos apsiriboja teksto plotme, bet nevartojamos antraštėse. Kalbai beveik nebūdingas patosas, jį kur kas gyvesnė, šmaikštesnė, artimesnė kasdienei nei gerųjų naujienų ar partijos pranešimų kalba. Beletrizaciją galima traktuoti kaip vieną iš pretekstų, pateisusių adresanto sumanymą to meto adresato akyse pasirinkti laisvesnę kalbėseną oficialios ideologizuotos kalbos kontekste ir kartu padėjusių išvengti tiesmukos propagandos. Pagrindinės šių tekstų funkcijos apsiribojant teksto lygmeniu – vertinamoji-moralizuojamoji ir prevencinė-didaktinė, kalbant apie satyrinius straipsnius papildomai išskirta ir baudžiamoji funkcija. Tačiau vertinant iš laiko ir platesnio ideologinio konteksto perspektyvų matyti, kad pagal atitinkamą ideologinį kriterijų atrinktos skelbtinos naujienos, tam tikrų žanrų, retorinių priemonių ir drauge *kitokios*, skaitytojui patrauklesnės, kalbos pasirinkimas iš esmės buvo sudėtinė propagandos dalis – satyra turėjo liudyti, kad sistema yra savikritiška, nepakanti įvairiems „nusidėjėjams“, demokratiškai atskleidžianti silpnąsias šalies vietas; beletrizuotos, detektyvus primenančios apybraižos natūralios kalbos intonacijomis turėjo efektyviai patraukti skaitytojo dėmesį į jų turinį – į pavienius, retus nusikaltimus, kurie visuomet sėkmingai išaiškinami ir ištiriami, į atskiro žmogaus, o ne visos santvarkos ydingumą.

Literatūra

- BITINIENĖ, A., 2012. *Publicistinis stilius*. Vilnius: Edukologija.
- DIMITROVA, B., 1993. Language and Politics in Bulgaria. In: *Towards a New Community: Culture and Politics in Post-Totalitarian Europe*. Eds. P. J. S. Duncan, M. Rady. London: School of Slavonic and East European Studies, University of London, 133–146.
- GEDZEVIČIENĖ, D., 2017a. Ironijos raiška ir funkcijos Lietuvos viešajame kriminologiniame diskurse. In: *Tarp eilučių: lingvistikos, literatūrologijos, medijų erdvė TELL ME 2016*. Sud. D. Satauskaitė, Ž. Nemickienė, R. Kudirka. Vilniaus universitetas, 11–26. Prieiga: <https://artsdocbox.com/Humor/80668677-Tarp-eiluciu-lingvistikos-literaturologijos-mediju-erdve-tell-me-2016-moksliniu-straipsniu-rinkinys.html> [Žiūr. 2018 08 03].
- GEDZEVIČIENĖ, D., 2017b. Konceptualiosios metaforos viešajame kriminologiniame diskurse sovietmečiu ir dabar: lyginamasis tyrimas. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 23, 90–107.
- GŁOWIŃSKI, M., 1990. *Nowomowa po polsku*. Warszawa: PEN.
- YURCHAK, A., 2013. *Everything Was Forever, Until it Was no More: The Last Soviet Generation*. Princeton University Press.
- KOŽENIAUSKIENĖ, R., 2001. *Retorika. Iškalbos stilistika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų institutas.
- KUKLIANSKIS, S., BIELIŪNAS, E., 1984. Pagrindinių nusikalstamumo broožų lyginamieji tyrimai. *Socialistinė teisė*, 2, 27–31.
- MARCINKEVIČIENĖ, R., 2008. *Žanro ribos ir paribiai. Spaudos patirtys*. Vilnius: Versus aureus.
- PETRAUSKAITĖ, R., 2014. The Pathos of Soviet Press. In: *Totalitarian and Authoritarian Discourses. A Global and Timeless Phenomenon?* Eds. L. Lams, G. Crauwels, H. A. Şerban. Bern: Peter Lang, 235–259.
- PÖPPEL, L., 2007. *The Rhetoric of Pravda Editorials. A Diachronic Study of a Political Genre*. Stockholm University.
- Totalitarian and Authoritarian Discourses 2014. – Totalitarian and Authoritarian Discourses. A Global and Timeless Phenomenon?* Eds. L. Lams, G. Crauwels, H. A. Şerban. Bern: Peter Lang.
- The Vernaculars of Communism 2015. – The Vernaculars of Communism. Language, Ideology and Power in the Soviet Union and Eastern Europe*. Eds. P. Petrov, L. Ryazanova-Clarke. London and New York: Routledge.
- THOM, F., 1989. *Newspaper. The Language of Soviet Communism*. London and Lexington: The Claridge Press.
- VAISETA, T., 2014. *Nuobodulio visuomenė. Kasdienybė ir ideologija vėlyvuosiu sovietmečiu (1964–1984)*. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, VŠĮ „Naujasis Židinys-Aidai“.

Dalia Gedzevičienė

Law Institute of Lithuania, Lithuania

Research interest: discourse analysis, metaphor research, cognitive linguistics

Bad News Discourse in the Lithuanian Soviet Press

Summary

The rhetoric and the stylistics – the choice of text style, genre, and rhetorical devices – of Soviet bad news discourse is analysed in this paper. This discourse is represented by 193 reports regarding disasters, crimes, and violation of socialistic moral which were published in the daily paper *Komjaunimo tiesa* (eng. *The Truth of the Komsomol*) in 1970–1973. It was found that the bad news in the selection of official texts of this period distinguishes by a much lower register of Newspaper – unlike as in the articles of first pages, there is almost no pathos here, the militaristic metaphors are used in the text of the article only, but they cannot be seen in the headings. One of the main rhetorical devices is an irony, which is created by using

phraseology, jargon, famous quotes, dialogues, etc., – everything, which looks like a daily colloquial language. The choice of text form which is more related to fiction than to journalism (essay, satire) may be treated as one of the pretexts which justify in the eyes of the readers an idea of an author to write in a different language than it was ordinary in the context of ideologized press language of that period. By using the corresponding rhetoric, they believed to accomplish the propagandistic aim of these texts more efficiently – to suggest an image of more safe, democratic, successful, and self-critical country than it really was.

KEYWORDS: The Soviet Period, Newspeak, Rhetoric, Bad News, Discourse.

Dalia Gedzevičienė (maiden name Černiauskaitė), Bachelor in Lithuanian Philology and Master in Literary Theory at Vilnius University, holder of Doctoral degree in Philology at the Institute of Lithuanian Literature and Folklore and at Vilnius University. For many years the area of her scientific interests covered the theories of metaphor and the expression of conceptual metaphors in various discourses – from folklore to the modern mass media. The author has been working for nine years as the subeditor in one newspaper of Lithuania, and over the last seven years she is the scientific researcher and the linguistic reviewer at the Law Institute of Lithuania. The object of the scientific research in recent years is the image of the offender which is being formed in modern media and was being formed in press of Soviet times.

Pateikta / Submitted 2018 05 17

Priimta / Accepted 2018 08 22